

Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini?

Petar Vuković*

Sažetak

Od 2009. hrvatski je u Vojvodini jedan od službenih jezika, no njegova je uporaba ondje i dalje praćena mnogim teškoćama. Uzrokovano je to zemljopisnom disperziranošću hrvatske zajednice, njezinim društvenim, kulturnim i povijesnim prilikama te jezičnim okolišem, u kojem dominira bliskosrodni srpski s karakterističnom lingvističkom kulturom. Kako bih stekao uvid u karakteristike javne uporabe hrvatskoga u Vojvodini, u veljači 2010. pet sam dana pratio nastavu u hrvatskojezičnim razredima u trima školama te analizirao jezik triju najvažnijih medija. Analiza je pokazala u kojim je situacijama hrvatski najizloženiji utjecaju srpskoga, koji dijelovi jezičnoga sustava takvu utjecaju najlakše podliježu te, kad je riječ o nastavi, koje nastavničke strategije najuspješnije motiviraju učenike na aktiviranje hrvatskoga. Ti bi rezultati mogli biti korisni za buduću skrb za hrvatski kao manjinski jezik u Vojvodini.

Ključne riječi: hrvatski jezik, Hrvati, Vojvodina

Uvod

Od početka 1990-ih traju nastojanja da se hrvatski standardni jezik uvede u neke domene javnoga sporazumijevanja u Vojvodini. Njihov je dosadašnji vrhunac svakako priznavanje hrvatskoga kao jednoga od šest službenih jezika u pokrajinskom Statutu 2009., koje je slijedilo nakon što se njegova uporaba već ustalila u sredstvima javnoga priopćivanja i školama. No bez obzira na postupno stabiliziranje statusa hrvatskoga u Vojvodini, njegovo korištenje i dalje prate velike teškoće. Kako zapravo izgleda hrvatska jezična uporaba u javnim domenama u toj pokrajini i s kojim je problemima suočena? Kakvu jezičnu politiku trebaju voditi hrvatske manjinske ustanove da bi najvažniji problemi bili uklonjeni ili barem ublaženi? Na koji način sami govornici i učenici hrvatskoga mogu sudjelovati u skrbi za svoj nasljedni i(li) predački jezik?¹ To su ključna pitanja u vezi s današnjim položajem hrvatskoga u Vojvodini i u ovom članku na njih pokušavam ponuditi odgovore.

* doc. dr. sc. Petar Vuković, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

¹ Pojmom *nasljedni jezik* (eng. *heritage language*) označuje se manjinski jezik – obično autohtoni, a katkad i useljenički – kojim se u obitelji govori u nekoj mjeri, ali često nedovoljno da bi djeci postao prvim jezikom. Pojam *predački jezik* (eng. *ancestral language*) odnosi se pak na jezik kojim su se služili nečiji preci, ali ga nisu prenijeli na potomke.

U prvom poglavlju govori se o sustavnoj i organiziranoj skrbi za jezik – prikazuje se što se sve u nju ubraja i na koji se način od početka XX. st. do danas u jezikoslovlju pomicao naglasak s jednih njezinih segmenata na druge. Svrha je toga poglavlja upoznati čitatelja sa svom širinom područja te mu pomoći da razumije koji su aspekti skrbi za jezik najvažniji kad je posrijedi hrvatski u Vojvodini. U drugom poglavlju objašnjavam zašto se o hrvatskom uopće govori kao o samostalnom jeziku i što se pritom pod njim razumijeva. Iako većina govornika hrvatskoga smatra da je to samo po sebi jasno, u Vojvodini često nije tako i zato je važno podsjeti na sociolingvističke temelje o koje se skrb za hrvatski jezik mora opirati. U preostalom dijelu članka govori se o hrvatskom jeziku u Vojvodini: u trećem se poglavlju navode uzroci njegova razmjerno nepovoljnoga položaja, u četvrtom se analiziraju karakteristike njegove suvremene uporabe, a u zaključku se predlažu koraci koji bi tu uporabu u budućnosti mogli unaprijediti.

Što je skrb za jezik?

Prvi pokušaj sustavnoga promišljanja načina na koji se može unaprijediti javno jezično sporazumijevanje bila je teorija jezične kulture Praške lingvističke škole.² Pripadnici te škole suprotstavili su se početkom 1930-ih dotadašnjim nerijetko proizvoljnim kriterijima jezične pravilnosti te su inzistirali na tome da su u jeziku pravilna samo ona sredstva koja se ostvaruju u većinskoj uporabi njegovih govornika. Jezikoslovcima su zato kao zadaću postavili spoznaju i sustavni opis norme, tj. pravilâ kojima se izvorni govornici spontano ravnaju – tek na temelju toga moguće je propisati kodifikaciju u priručnicima kao što su pravopis, gramatika i rječnik. No kako govornici često ne rabe jezik u svemu jednako, Pražani ističu da je za određivanje norme standardnoga jezika³ relevantna u prvom redu uporaba obrazovanih i kultiviranih govornika. U slučajevima u kojima se ni oni ne slažu zadaća je jezikoslovaca predložiti ona rješenja koja imaju najviše izgleda na većinsko prihvaćanje te na taj način pomoći jezičnomu ustaljivanju. Ustaljenost pritom ne znači i okamenje-

² Teorija je formulirana u Havránek i Weingart 1932, a važnije novije obrade mogu se naći u Daneš 2006 i Nekvapil 2007. Njezin je međunarodni odjek bio iznimno jak, osobito u slavenskim zemljama i na njemačkom jezičnom području, a u hrvatskom ga je jezikoslovlju posredovao ponajprije Ljudevit Jonke (1965; 1971).

³ Pražani su se koristili u Srednjoj Europi tradicionalnim terminom *knjiženi jezik* (češ. *spisovný jazyk*), a taj je termin bio uobičajen i u hrvatskom jezikoslovlju sve dok Dalibor Brozović (1970) nije postavio temelje za njegovu zamjenu terminom *standardni jezik*, uobičajenim u anglosaskim zemljama. Oba se termina odnose na jezični varijetet kojim se u suvremenim društvima komunicira o intelektualno zahtjevnim temama i u formalnim prilikama – taj je varijetet zbog svoje posebne važnosti za sudjelovanje u javnom društvenom životu (barem u teoriji) namijenjen svim pripadnicima neke jezične zajednice pa je zato u školama svima i osigurano njegovo usvajanje. Uporabom termina *književni jezik* u prvi se plan stavlja činjenica da je njegov postanak vezan uz tradiciju pismenosti, a uporabom termina *standardni jezik* da mu je glavni cilj ujednačena uporaba, koja osigurava učinkovitu komunikaciju. U skladu s dominantnim tendencijama u suvremenoj kroatistici, u radu ću se koristiti terminom *standardni jezik*.

nost, jer svaki živi jezik mora biti sposoban proizvoditi nova jezična sredstva za nove komunikacijske potrebe s kojima se njegovi govornici suočavaju. Karakteristično je u tom smislu, primjerice, stvaranje novoga znanstvenoga nazivlja ili razvijanje posebnih stilskih sredstava kako bi jezik mogao funkcionirati kao pouzdan medij državne uprave, sredstava javnoga priopćivanja, školstva i sl.

Teorijom jezične kulture pražani su zapravo reagirali na radikalni češki jezični purizam, koji je kao uzor jezične čistoće isticao jezik XVI. st., navodno neiskvaren njemačkim utjecajem. Smatrali da je opsesivno proganjanje germanizama suviše jer češki više nije ugrožen od njemačkoga te da su germanizmi koji su se u suvremenoj uporabi održali samo tragovi ranijih kulturnih utjecaja, usporedivi s kontaktnim pojavama kakve postoje u svim svjetskim jezicima. U skladu s time isticali su da temelj jezične pravilnosti ne može biti davnašnji navodno čist jezik, nego isključivo suvremena jezična uporaba. No takav stav, iako su ga nastojali prikazati kao univerzalan, bio je moguć samo zato što je češki do 1930-ih već stekao stabilnu društvenu osnovu u snažnoj srednjoj klasi. Štoviše, cijeli društveni ustroj u međuratnoj Čehoslovačkoj bio je takav da je uspon u socijalnoj hijerarhiji podrazumijevao usvajanje standardnoga jezika.⁴ I njihovo inzistiranje na tome da se jezik mora razvijati ponajprije kao učinkovito komunikacijsko sredstvo odgovaralo je aktualnomu položaju češkoga. On je, naime, 1918. postao službenim jezikom novostvorene Čehoslovačke te je tada ušao i u mnoge domene u kojima je dotle jedini ili dominantni medij bio njemački, npr. u državnu upravu, vojsku, znanost, visoko školstvo. Do 1930-ih te je nove funkcije obavljao solidno, ali su pražani inzistirali na tome da se u njima mora dodatno usavršiti kako bi postao usporediv i s najrazvijenijim svjetskim jezicima.

Iako mnogi elementi teorije jezične kulture Praške škole do danas nisu izgubili na aktualnosti, osobito kad je riječ o skrbi za razvijene standardne jezike u stabilnim društvima, potkraj 1960-ih pojavili su se i radovi iz kojih je bilo očito da ta teorija previđa neke važne probleme. Slovački lingvist Jozef Ružička (1967) u jezikoslovni diskurs tako uvodi pojam nacionalno-reprezentativne funkcije, čime upozorava na to da jezik nije samo komunikacijsko sredstvo nego i važan simbol identiteta onih koji se njime služe. Jezična se pravilnost zato ne mora nužno definirati s obzirom na jezičnu uporabu kao ono što je u njoj najučestalije, nego je legitimno tražiti da se pravilnim smatra i ono što je manje učestalo, ali bolje odražava identitet kojemu jezična zajednica teži. Takav pogled uvelike je posljedica metodoloških promjena što ih je donio poststrukturalizam, no i za njega se može reći da je dijete konkretne jezične situacije, ovoga puta slovačke. Slovački je, naime, dugo bio pod snažnim češkim utjecajem i tek se nakon Drugoga svjetskoga rata počeo ustaljivati u javnoj uporabi, usporedno sa stabilizacijom društvene skupine svojih nositelja. No u situaciji u kojoj je jezična uporaba većine govornika slovačkoga i dalje obilovala bohemizmima, to ustaljivanje nije bilo moguće osnažiti njihovim dobrohotnim prihvaćanjem, nego ponajprije promicanjem onih jezičnih sredstava koja su bolje simbolizirala poseban slovački identitet.

---

⁴ Misli se, dakako, na češki standardni jezik – slovački, njemački i mađarski bili su u znatno drukčijem položaju.

Druga važna Ružičkina inovacija bilo je uvođenje razlike između jezične i govorne kulture, pri čemu su oba ta pojma zapravo pokrivala dva značenja. Jezična se kultura tako mogla odnositi na razinu razrađenosti koju je neki standardni jezik dosegnuo (tj. na njegovu sposobnost da funkcionira kao precizno komunikacijsko sredstvo u različitim domenama javnoga života), ali i na organizirane napore usmjerene prema tomu da se razina njegove razrađenosti dodatno poveća – za to drugo značenje s vremenom se uobičajio naziv kultivacija jezika. S druge strane, govorna se kultura mogla odnositi na stupanj u kojem su pripadnici neke jezične zajednice osposobljeni za korištenje standardnim jezikom, ali u isto vrijeme i na napore usmjerene prema tomu da se taj stupanj poveća – to je drugo značenje poslije pokrio naziv kultivacija govora. Razlikovanje koje je uveo Ružička bilo je iznimno korisno jer je omogućilo da se objasne specifične situacije za kakve Praška škola nije imala pojmovni instrumentarij. Moguće je, primjerice, da je neki standardni jezik bogato razrađen i da, sukladno tomu, ima visoku jezičnu kulturu, ali da se u isto vrijeme zajednica njegovih govornika njime služi nevjeste, tj. da se njezina govorna kultura nalazi na nižoj razini. Izazovi koji stoje pred takvom zajednicom bitno su drukčiji od onih s kojima se suočava zajednica bez elaboriranoga standardnoga jezika.

Potkraj 1960-ih i na Zapadu su nastajali utjecajni radovi koji su znatno unaprijedili područje skrbi za jezik, pri čemu se posebno ističu oni povezani s jezičnim planiranjem.⁵ Već 1969. njemački lingvist Heinz Kloss uveo je distinkciju između planiranja korpusa i planiranja statusa. Planiranje korpusa u osnovi se svodi na kultivaciju jezika, kojom su se bavili već pražani, tj. razradu jezičnoga sustava kako bi mogao poslužiti kao učinkovito sredstvo sporazumijevanja u najrazličitijim domenama. Provode ga u prvom redu lingvisti, a njegov su rezultat gramatike, rječnici, pravopisi i drugi jezični priručnici. S druge strane, planiranje statusa, tj. formalno-pravno određivanje domenâ u kojima će se nekim jezikom komunicirati, u žarište je interesa dospjelo upravo nastupom jezičnoga planiranja. Ono se teorijski razvilo u nastojanju da odgovori na izazove što ih je postavljala jezična situacija bivših kolonija u Aziji i Africi, koje su tijekom 1960-ih ubrzano stjecale neovisnost. Mnoge su od njih bile višejezične te je u njima bilo nužno regulirati status pojedinih jezika i odrediti koji će od njih postati nacionalni, koji će biti samo regionalni, a koji ne će ni regionalni, ali će se ipak koristiti u najnižim stupnjevima izobrazbe. Rezultat su planiranja statusa zakoni i drugi propisi kojima se regulira javna jezična uporaba, a njegovi su akteri u prvom redu političari. Ono, međutim, ima važne posljedice i na planiranje korpusa. Naime, jezik koji se rabi u državnoj upravi i znanosti nužno će biti znatno razrađeniji nego jezik koji se koristi samo u najranijim razredima osnovne škole, dok se učenici ne pripreme za nastavak izobrazbe na nekom jeziku s višim statusom.

⁵ Termin jezično planiranje prvi je upotrijebio norveški jezikoslovac Einar Haugen (1966) kako bi njime označio kolektivno osmišljene intervencije u jezik neke zajednici, a ubrzo nakon toga pod tim se imenom u SAD-u razvio cijeli pravac u sklopu primijenjenoga jezikoslovlja. Teorija jezičnoga planiranja najpotpunije je obrađena u Rubin i sur. 1977 te Cobarrubias i Fishman 1983.

U posljednjih dvadesetak godina područje jezičnoga planiranja obogaćeno je s nekoliko novih pristupa, koji su se okrenuli kultivaciji govora, ali i promišljanju vlastita položaja u širem društvenom kontekstu. Kao poseban tip jezičnoga planiranja najprije je izdvojeno planiranje usvajanja jezika (Cooper 1989; Kaplan i Baldauf 2003). Njegov je predmet poučavanje standardnoga jezika, koji je osobito važan jer je njegovo poznavanje često preduvjet za uspjeh u daljnjoj izobrazbi i profesionalnoj karijeri, ali i stranih i manjinskih jezika, a obuhvaća i obuku nastavnika te izradu nastavnih materijala i metodologija prilagođenih različitim društvenim kontekstima. S druge strane, planiranje uporabe odnosi se na proširivanje domena u kojima se neki jezik koristi, pri čemu težište nije na formalno-pravnoj regulaciji, nego na stvaranju praktičnih preduvjeta za njegovo ustaljivanje kao stvarnoga sredstva sporazumijevanja. Osim što obuhvaća sustavna i organizirana nastojanja, planiranje uporabe sadržava i neformalne pojedinačne napore da se izmijene ustaljene komunikacijske navike govornika, što je često nuždan preduvjet za uvođenje nekoga jezika u domen u kojoj je dotad uobičajen bio samo drugi jezik (Fishman 2001). Iznimno važno mjesto zato dobiva i planiranje jezičnoga prestiža (Haarmann 1990), koje se odnosi na promidžbu jezika čiji se položaj nastoji unaprijediti, obično podsjećanjem na njegove prijašnje prestižne uporabe i poticanjem na nove koje bi mu mogle ojačati ugled. S time je djelomice povezano i planiranje diskursa (Lo Bianco 2004; 2005). Pojam diskurs odnosi se na specifične načine pisanoga ili usmenoga sporazumijevanja u posebnim društvenim kontekstima, koji su oblikovani pod utjecajem onoga što se u tim kontekstima smatra prihvatljivim, a svojim ponavljanjem u pojedinačnim komunikacijskim činovima i sami iznova utvrđuju standarde prihvatljivosti koji su ih proizveli. Dominantne diskursne prakse i uzorci u pojedinim se društvenim kontekstima pritom redovito proglašavaju samorazumljivima, a njihovo se kršenje nerijetko društveno sankcionira. Planiranje diskursa odnosi se zapravo na propitivanje ideologija o koje se opiru dominantne diskursne prakse i uzorci, a nerijetko i na njihovo potkopavanje u smislu djelovanja na uvjerenja i ponašanja ljudi kako bi se njihove ustaljene komunikacijske navike i stavovi promijenili.

Kad je riječ o skrbi za hrvatski jezik u Vojvodini, njezin predmet ne može biti planiranje korpusa, odnosno kultivacija jezika, u svakom slučaju ne kad je riječ o hrvatskom standardnom jeziku⁶ – time se bavi u prvom redu jezikoslovna kroatistika, a njezina su najvažnija središta u Hrvatskoj. U Vojvodini u središte pozornosti zato dospijevaju planiranje statusa, planiranje usvajanja i uporabe te planiranje prestiža i diskursa. Planiranje statusa, odnosno formalno-pravno reguliranje položaja hrvatskoga jezika u Vojvodini, prvi je korak, no nakon njega slijede izazovi povezani s nastojanjem da se razina njegove uporabe u domenama koje su mu pravno zajamčene podigne na prihvatljivu razinu. U sklopu toga potrebno je ustanoviti kako se govornici hrvatskoga u Vojvodini služe hrvatskim jezikom te na tom temelju osmisliti program koji bi im mogao pomoći da eventualne slabosti u uporabi otklo-

---

⁶ Kultivacija lokalnih nestandardiziranih varijeteta poseban je problem i nje ću se kratko dotaknuti pri kraju članka.

ne. Preduvjet je za to pak analiza jezičnoga okoliša, ponajprije s obzirom na interferenciju s dominantnim okolinskim srpskim, ali i na stavove prema hrvatskomu jeziku. Prije nego što prijeđem na taj u biti središnji dio ovoga članka, objasnit ću zašto se o hrvatskome uopće govori kao o posebnom jeziku i što se pritom pod njim razumijeva. Na to me navodi činjenica da u postojanje samostalnoga hrvatskoga jezika zapravo nije uvjeren znatan dio javnosti u Srbiji, uključujući i nemali dio mjesnih Hrvata,⁷ unatoč tomu što mu je kao jeziku priznate nacionalne manjine u pojedinim domenama osigurano pravo na uporabu.

Što je zapravo hrvatski jezik?

Hrvatski jezik genetski je i strukturno iznimno blizak bosanskomu, crnogorskomu i srpskomu te se njihovi govornici zapravo sasvim dobro razumiju kad međusobno komuniciraju svaki na svojem jeziku. U službenoj se jezičnoj politici potraj XIX. st. zato i moglo nametnuti stajalište da je posrijedi jedan jezik, no raspadom Jugoslavije u 1990-ima ta je jezična politika doživjela krah. Ni prije se, međutim, nisu baš svi slagali s propagiranim jezičnim unitarizmom, jednako kao što ni danas ne pristaju baš svi na jezičnu podjelu. Štoviše, cijela je povijest pismenosti na središnjem južnoslavenskom području obilježena prijemima o tome koliko se jezika ondje govori, gdje su njihove granice i kojim ih imenima treba označivati. Pitanje jezičnoga razgraničenja zapravo do danas nije riješeno na način koji bi omogućio znatnije približavanje suprotstavljenih jezičnih politika i to je ozbiljna teškoća koja se pri skrbi za hrvatski u Vojvodini ne smije previdjeti.

Dvojba oko toga koliko se jezika govori na središnjem južnoslavenskom području moguća je zato što u jezikoslovlju zapravo ne postoji apsolutni kriterij za određivanje međujezične granice. S jedne strane, iznimno ju je lako povući u slučaju jezika koji nisu genetski povezani (npr. mađarski i njemački) jer između njih nema prijelaznih područja s bliskosrodnim dijalektima. S druge strane, u slučaju srodnih jezika (npr. poljski i češki) međujezična granica nije tako izrazita, a bila je i manje u vrijeme kad standardni jezici nisu bili prošireni kao danas. U graničnim pojasmima između tih jezika postoje prijelazni dijalekti za koje na temelju strukturnih obilježja često nije moguće utvrditi kojemu jeziku zapravo pripadaju, a u pojedinim bi slučajevima primjena isključivo strukturnih kriterija dovela do iznenađujućih rezultata.⁸

⁷ To se može zaključiti već na temelju popisa stanovništva iz 2002. Prema njemu u Vojvodini živi 56.546 Hrvata, a samo su 21.053 osobe hrvatski navele kao materinski jezik. Razmjeri problema u punoj se mjeri mogu vidjeti kad učenike i nastavnike u vojvođanskim školama s nastavnom na hrvatskom jeziku upitate misle li da su hrvatski i srpski jedan ili dva jezika – gotovo polovina njih u anketi u kojoj im je to pitanje postavljeno odgovorila je da je posrijedi jedan jezik. Pritom ni oni koji su dali taj odgovor ni oni koji su tvrdili da je riječ o dvama jezicima svoje uvjerenje uglavnom nisu znali objasniti.

⁸ Primjerice, dijalekti u sjeveroistočnoj Češkoj po svojim su fonološkim i morfološkim obilježjima bliži susjednim poljskim nego češkim dijalektima, pa ipak ih i jezikoslovci i njihovi govornici smatraju češkim.

U takvim slučajevima međujezična granica nije definirana toliko strukturnim obilježjima koliko političkom, društvenom i kulturnom poviješću zbog koje su se govornici susjednih dijalekata počeli percipirati kao pripadnici posebnih skupina. Ako se strukturna obilježja dvaju susjednih jezika takva tipa i razlikuju, to je često posljedica prethodne socijalno konstruirane granice među njihovim govornicima.⁹ Upravo zbog toga u suvremenoj sociolingvistici danas dominira stajalište da su granice između jezika zapravo ondje gdje ih vide njihovi govornici.¹⁰

Na središnjem južnoslavenskom području, međutim, ni dosljedna primjena toga načela ne bi dala jednoznačne rezultate. Dok među Hrvatima – i običnim govornicima i jezikoslovcima – vlada prilično jasan konsenzus o tome da hrvatski postoji kao samostalan jezik i o tome gdje su njegove granice, u drugim jezičnim i nacionalnim zajednicama stanje je znatno drukčije. Srbi, istina, uglavnom drže da je srpski jezik neprijeporna činjenica, ali se zato razilaze kad je riječ o tome gdje su njegove granice: za neke je srpski zapravo sve ono što je nekad bio srpsko-hrvatski (eventualno uz iznimku kajkavskoga i – rjeđe – čakavskoga narječja), za druge jezik kojim govore Srbi i Crnogorci, a za treće (vjerojatno i najmalobrojnije) jezik kojim govore samo Srbi. Kad je riječ o bosanskome i crnogorskome, stanje je još manje stabilizirano. Unatoč postojanju jezičnih priručnika u kojima se ta dva jezika kodificiraju, njihovi (potencijalni) govornici nisu dokraja uvjereni u potrebu za jezičnom samostalnošću (osobito u slučaju crnogorskoga), a i njihova jezična sredstva nerijetko se percipiraju kao manje specifično obilježena nego hrvatska ili srpska. Zbog čega je upravo u hrvatskom slučaju konsenzus govornika tako jak i jednoznačan? I što je uvjetovalo da u Hrvata jezično zajedništvo bude uspostavljeno upravo na teritoriju između slovensko-kajkavske granice na zapadu i simbolički jednako važne granice povučene posred štokavskoga područja na istoku, uz istodobno simboličko rasterećivanje strukturno izrazitijih granica između triju hrvatskih narječja?

Odgovor na ta pitanja počiva u načinu na koji su se Hrvati oblikovali kao nacija, ali i kao diskursna zajednica. Pojam diskursna zajednica u suvremenim se društvenim i humanističkim znanostima rabi uglavnom kako bi se označila skupina pojedinaca povezanih sudjelovanjem u zajedničkim komunikacijskim oblicima usmjerenima prema zajedničkim ciljevima. Komunikacija među članovima diskursne zajednice zato je znatno intenzivnija od njihove komunikacije s pojedincima koji u zajed-

⁹ Nesrodni jezici s izrazitom međusobnom granicom, poput njemačkoga i mađarskoga, nazivaju se *Abstand*-jezicima, a srodni jezici s međusobnom granicom koja je nastala nakon što su se njihovi govornici oblikovali u različite skupine nazivaju se *Ausbau*-jezicima. Te je termine u jezikoslovlje uveo Heinz Kloss (1967; 1987).

¹⁰ Jezgrovito je to formulirao David Crystal (2000, 9): „After all, if a community wished its way of speaking to be considered a *language*, and if they had political power to support their decision, who would be able to stop them doing so? The present-day ethos is to allow communities to deal with their own internal policies themselves, as long as these are not perceived as being a threat to others.“ (Napokon, ako neka zajednica želi da se način na koji govori smatra *jezikom* i ako ima političku moć da tu odluku podupre, tko bi je u tom mogao spriječiti? Suvremena etika nalaže da se zajednicama dopusti da samostalno uređuju svoju unutarnju politiku sve dok se ona ne počne percipirati kao prijetnja za druge.)

nici ne sudjeluju, a njezin su plod zajedničko znanje, zajedničke društvene norme, zajedničke kulturne prakse i zajednički simbolički resursi, od kojih je najvažniji zajednički jezik. Kad govorim o procesu u kojem su se Hrvati oblikovali kao diskursna zajednica, mislim ponajprije na višestoljetnu tradiciju pismenosti na području na kojem danas žive Hrvati. Ona se, naime, može razumjeti i kao komunikacija među pojedincima koji su se doživljavali kao kulturno bliski i koji su, imajući slične kulturne i civilizacijske težnje, pristajali (voljko ili nevoljko) na mnoge ustupke ne bi li razvili zajednički jezik kao simbol i preduvjet daljnega kulturnoga zblizavanja.¹¹ U nastavku ću podsjetiti samo na završnu etapu u tom dugom procesu, koja nastupa potkraj XVII. st., a karakteristično je za nju postupno prerastanje štokavštine u dijalektnu osnovicu glavnine hrvatske pismenosti.¹² U početku je posrijedi bila novoštokavska ikavica.

Postupni prelazak težišta hrvatske pismenosti na novoštokavsku ikavicu u drugoj polovici XVII. st. može se objasniti ponajprije zamahom protureformacije. Katolička je crkva, naime, imala jak položaj u urbanim središtima na sjeverozapadu (gdje se pisalo kajkavski) i u obalnom području (gdje se pisalo čakavski i novoštokavski jekavski), pa je svoje djelovanje usmjerila ponajprije na područja uz tursku granicu i ona pod turskom vlašću. Kako su katolički misionari stekli dojam da većina stanovništva ondje govori novoštokavskom ikavicom, na tom se dijalektu ubrzo razvila utjecajna propovjedna i prijevodna literatura, a nakon nekoga vremena i pučka književnost. Njezini su nositelji bili u prvom redu franjevci, jedini katolički svećenici koji su mogli djelovati u Turskoj, a glavna su joj središta bili franjevački samostani diljem goleme provincije Bosne Srebrene, koja se protezala od Jadranskoga mora do Budima. Sudjelovali su u njoj i ugarski Bunjevci i Šokci, osobito nakon svojega doseljenja u Podunavlje. Nakon što su 1699. Slavonija i Ugarska oslobođene od Turaka, novoštokavska je ikavica stekla i nove funkcije: najprije je ušla u administrativnu uporabu, a zatim i u visoku kasnobaroknu i prosvjetiteljsku književnost. U tom razdoblju počela je i svjesna jezična kodifikacija pa je objavljeno nekoliko ikavskih gramatika i rječnika, a sastavljeno je i nekoliko pravopisnih komisija kako bi se dovršio posao ujednačivanja grafije što su ga otpočeli još franjevci. Budući da se u

¹¹ Treba imati na umu da je teritorij na kojem se ta pisana komunikacija vodila često mijenjao svoje granice, da njezini sudionici nisu imali jednake mogućnosti pristupa aktivnim, pa ni receptivnim ulogama u njoj, da je jezik na kojem se izvodila nekoliko puta mijenjao svoju narječnu supstanciju te da ni ime kojim su taj jezik i pretpostavljena zajednica njegovih govornika nazivani nije bilo uvijek isto. No nakon što je u XIX. st. oblikovana moderna hrvatska nacija u njezinim današnjim granicama, upravo je svijest o povijesnom kontinuitetu pismenosti o koju se opirala bila glavni čimbenik izgradnje do danas očuvane i stabilne hrvatske jezične lojalnosti. Tekst koji slijedi opire se ponajprije o Katičić 1997; 2001; Vince 2002 i Oczkova 2010.

¹² U povijesti hrvatskoga jezika to se razdoblje katkad naziva novohrvatskim. Prethode mu starohrvatsko (IX.-XIV. st.), za koje je karakteristična dominacija pismenosti na staroslavenском jeziku hrvatske redakcije, te srednjohrvatsko razdoblje (XIV.-XVII. st.), u kojem se razvijaju tzv. regionalne pismenosti, u prvom redu dalmatinska čakavska, dubrovačka štokavska i kajkavska.

to vrijeme naziv hrvatski odnosio ponajprije na vrlo vitalnu kajkavsku pismenost, novoštokavska ikavska označivana je naizmjence kao ilirska, slovinska, dalmatinska, bosanska ili slavonska.¹³

U XIX. st. nastupio je narodni preporod, u kojem je oblikovan moderni hrvatski narod, ali je u znatnoj mjeri definiran i moderni hrvatski jezik. U tom je razdoblju došlo do prožimanja dviju integrativnih ideologija što su na hrvatskom području bile tradicionalne: „ilirske“, koja je kulturno zajedništvo tražila u (ne uvijek jasno definiranim) slavenskim okvirima, i „hrvatske“, koja se temeljila na političkoj tradiciji Trojedne Kraljevine te je Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju vidjela kao jednu naciju. Njihovo je stapanje bilo omogućeno u prvom redu time što ilirska ideologija, unatoč svojim širokim slavenskim ambicijama, zapravo nije bila prihvaćena izvan granica koje su na zapadu bile političke, a na istoku vjerske. S njome se, naime, nisu poistovjetili ni Slovenci ni pravoslavni ni muslimani te je tako njezin utjecaj bio ograničen na teritorij Trojednice, a izvan njega prihvatili su je samo katolici. Rezultat je bilo formuliranje programa političke neovisnosti, ali i integracija katolika iz Bosne i Ugarske u zajednički nacionalni korpus pod hrvatskim imenom. Ti su se složeni društveni procesi odrazili i na oblikovanje zajedničkoga jezika. Suočeni s potrebom da se odluče između kajkavske i štokavske dijalektne osnovice, preporoditelji su izabrali većinsku štokavštinu, ali to ipak nije bila dotad dominantna novoštokavska ikavica. Kako je u to vrijeme opet otkrivena dubrovačka barokna književnost, i to ponajprije Gundulić sa svojim pohvalama slobodi i motivima slavenske uzajamnosti, za osnovicu književnoga jezika odabrana je jekavica. U njezinu je korist govorilo i to što su se njome koristili i drugi Južni Slaveni pa se činilo da upravo ona može poslužiti kao oblik otvaranja prema njima. Ta je normirana štokavska jekavica, međutim, morfološki bila znatno arhaičnija nego živi štokavski govori (npr. množinski dativ *ženam*, lokativ *ženah* i instrumental *ženami*), što ju je približavalo kajkavštini i

¹³ U vrijeme pojave pismenosti na lokalnim varijetetima u XIV. st. hrvatske su zemlje već bile podijeljene u mnogobrojne političke jedinice i mnogi su pisci zato i vlastit jezik nazivali po regiji u kojoj su živjeli: dalmatinskim, slavonskim ili bosanskim. Velik ih je broj, međutim, kulturno zajedništvo tražio i onkraj aktualnih političkih granica pa su i svoj jezik u skladu s tim označivali općenitijim imenima. Hrvatsko ime nosilo je u sebi reminiscencije na srednjovjekovno hrvatsko kraljevstvo i njime su se u XVI. st. koristili npr. Splitsanin Marko Marulić i Dubrovčanin Dominko Zlatarić. Naziv ilirski jezik izveden je pak iz toponima Ilirija, kojim je na antičkim zemljovidima bilo označeno područje današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Taj se naziv počeo širiti s procvatom humanističke učenosti, a njegovu je ukorjenjivanju pomoglo uvjerenje mnogih pisaca da prisvajanjem ilirske tradicije zapravo povijesno legitimiraju vlastitu kulturu. Usporedno s iliristvom širilo se, međutim, i slavenstvo, a kako je s vremenom popularnost stekla teza da su Iliri zapravo preci Slavena, ta su se dva identifikacijska okvira čvrsto ispreplela te će nazivi ilirski i slovinski (tj. slavenski) jezik često biti rabljeni kao istoznačnice. U svakom slučaju, od XVI. do XIX. st. u tradiciji hrvatske pismenosti izmjenjivat će se niz naziva za vlastit jezik – općenitiji hrvatski, ilirski i slovinski, a od regionalnih najčešće dalmatinski, slavonski i bosanski. Stanje se dodatno zakompliciralo kad se naziv hrvatski (odnosno horvatski) u XVII. st. počeo specijalizirati kao oznaka za kajkavsku pismenost – u to je vrijeme, naime, na sjeverozapad prešlo težište hrvatske državnosti te se o njemu često govorilo kao o „ostacima ostataka nekada slavnoga hrvatskoga kraljevstva“. U XIX. naziv hrvatski opet je semantički proširen te tada poprima ono značenje koje ima i danas.

čakavštini, a sadržavala je i velik broj riječi preuzetih iz tih dvaju narječja. Novi književni jezik, danas poznat kao jezik Zagrebačke filološke škole, tako je zapravo simbolizirao hrvatsko nacionalno ujedinjenje, a znatna je traga na njemu ostavila i težnja za širom slavenskom uzajamnošću – osim u prihvaćanju jekavice, vidljiva je bila i u preuzimanju dijakritičke grafije (č, ć, ž, š) od Zapadnih Slavena. Dakako, nisu svi odmah pristali na taj kompromisni jezik, a osobito jaka oporba nalazila se na kajkavskom sjeverozapadu te u Zadru, u kojem se Ante Kuzmanić zauzimao za „hrvatski-ju“ ikavicu i grafiju naslijeđenu iz ranije pismenosti (npr. *ç* za današnje *č*, *ch* za današnje *ć*, *x* za današnje *ž* i dr.). Jezik Zagrebačke filološke škole ubrzo je ipak odnio prevagu te je prihvaćen i izvan Trojednice, tj. u Bosni i Ugarskoj. Na njemu su tako početkom 1870-ih u Kaloči izlazile i Antunovićeve *Bunjevačke i šokačke novine*.

Tradicija pismenosti u Srba bila je znatno drukčija. Budući da su bili pravoslavni, glavni medij njihove pismenosti dugo je bio staroslavenski jezik, i to najprije u domaćoj, a poslije i u ruskoj redakciji. Na njemu je, osim tradicionalne vjerske, nastala i bogata barokna i prosvjetiteljska književnost u Vojvodini. Ideju da je moguće pisati i na „narodnom“ jeziku u Srba je prvi zastupao Vuk Karadžić početkom XIX. st. Srpska kulturna elita isprva se snažno protivila njegovim zamislima, no Karadžićeva je jezična politika sredinom stoljeća ipak pobijedila te je tako modernu srpsku pismenost utemeljio na vlastitu novoštokavskom ijekavskom dijalektu. Karadžić je, međutim, formulirao i novu nacionalnu ideologiju. Umjesto tradicionalne, prema kojoj su Srbima mogli biti smatrani samo pripadnici nacionalne Pravoslavne crkve (usp. Hadrovics 2000), isticao je ideologiju „jezičnoga srpstva“, prema kojoj su Srbi zapravo svi štokavci, uključujući i katolike i muslimane. Ta ideologija nikad nije bila općeprihvaćena, čak ni među Srbima, ali je još dugo preživjela te do danas utječe na neka strujanja u srpskoj jezičnoj politici (usp. Bašić 1991).

Karadžićev utjecaj nije bio ograničen na Srbiju, nego se – u pojedinim razdobljima čak jače nego u Srbiji – osjećao i u Hrvatskoj. Budući da se Karadžić svojim radovima umnogome svjesno i izrijekom nastavljao na raniju hrvatsku pismenost, ponajprije dubrovačku i ikavsku, u Hrvatskoj je bio percipiran kao organski dio te tradicije kojim je okrunjen njezin višestoljetni razvoj. Zbog toga je početkom 1890-ih utjecajna skupina jezikoslovaca, poznata pod imenom „hrvatski vukovci“, provela korjenitu jezičnu reformu te je umjesto dotadašnjega jezika Zagrebačke filološke škole uvela novu jezičnu normu, bližu Karadžićevim shvaćanjima. Tom su reformom prihvaćeni i afirmirani uglavnom oni elementi Karadžićeve jezične koncepcije koji su odgovarali otprije postojećim tendencijama u hrvatskoj pismenosti: umjesto morfonološkoga uveden je fonološki pravopis (npr. *potpis* umjesto *podpis*), umjesto arhaičnih padežnih nastavaka uvedeni su progresivni oblici iz živih štokavskih govora (npr. *ženama* u dativu, lokativu i instrumentalu množine), a književni je jezik „očišćen“ od kajkavskih i čakavskih riječi. Iako je glavna intencija reforme bilo približavanje jezika suvremene hrvatske i srpske pismenosti, ona nije postignuta jer su otprilike u isto vrijeme Srbi odustali od ijekavice kao dijalektne osnove svojega književnoga jezika. Budući da je ona u srpskom kontekstu bila marginalna i ruralna, svoj su književni jezik utemeljili na novosadskoj i beogradskoj urbanoj ekavici. Osim što jezična različitost između Hrvata i Srba tako nije izbrisana, u dvjema isto-

dobno provedenim reformama do izražaja su došle i dvije različite lingvističke kulture,¹⁴ koje su zapravo očuvane do danas: srpska, u kojoj standardni jezik organski izrasta iz suvremene govorne prakse, i hrvatska, u kojoj je standardni jezik kompromis između suvremenih uporabnih tendencija i naslijeđa iz dugotrajne i simbolički iznimno važne tradicije pismenosti. Zbog toga u hrvatskoj jezičnoj kulturi i ima više svjesnoga interveniranja u jezičnu uporabu nego u srpskoj.

U razdoblju koje je slijedilo nakon stvaranja zajedničke južnoslavenske države jezična politika bila je obilježena stalnom napetošću između očekivanja srpske strane da Hrvati postupno prihvate jezik kojim je govorila većina (tj. srpski) i sve većim otporom hrvatske strane, koja je već od 1920-ih glavninu svojih jezičnokultivacijskih napora usmjerila na očuvanje hrvatskih jezičnih posebnosti. U međuraću ta je napetost došla do izražaja osobito nakon što je s uvođenjem šestosiječanjske diktature i u Hrvatskoj nametnut pravopis Aleksandra Belića umjesto dotadašnjega pravopisa „vukovca“ Dragutina Boranića – Boranićevu je pravopisu vraćen status službenoga tek nakon stvaranja Banovine Hrvatske. Težnja prema očuvanju hrvatskih jezičnih posebnosti radikalizirana je tijekom Drugoga svjetskoga rata, kad je u NDH korjenitom jezičnom reformom odbačeno čak i naslijeđe „vukovaca“ u nastojanju da se suvremena jezična praksa približi jeziku XIX. st., osobito u pravopisu i izgradnji stručnoga nazivlja. Nakon Drugoga svjetskoga rata taj je radikalizam osuđen, ali napetosti u jezičnoj politici nisu nestale: Hrvati su i dalje inzistirali na svojoj jezičnoj posebnosti, a Srbi su za nju i dalje pokazivali malo razumijevanja. U vrijeme Novosadskoga dogovora 1954. ta je posebnost zagovarana pod nazivom „ijekavski izgovor“, nakon Jugoslavenskoga slavističkoga kongresa 1965. kao „zapadna varijanta“, a u Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika 1967. otvoreno kao poseban književni jezik. Iako je Hrvatsko proljeće, čiji je početak Deklaracija zapravo i označila, doživjelo politički poraz, ustavom iz 1974. službenim jezikom u Hrvatskoj kompromisnom je formulacijom proglašen „hrvatski književni jezik, standardni oblik nacionalnoga jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se zove hrvatski ili srpski“. Nakon što je Hrvatska 1991. stekla neovisnost, o hrvatskom se u službenoj jezičnoj politici govori isključivo kao o jeziku koji je samostalan i čiju samostalnost u pitanje ne može dovesti ni genetska i strukturna bliskost s drugim jezicima.

Konsenzus o tome da je hrvatski samostalan jezik i o tome gdje su mu granice u Hrvata se, dakle, temelji na svijesti o povijesnom kontinuitetu zajedničke pismenosti, iz koje je izrastao i poseban standardni jezik. To, međutim, ne znači nijekanje jezične srodnosti sa srpskim ni mogućnosti međusobnoga razumijevanja govornika hrvatskoga i srpskoga. Stav o tome da je hrvatski poseban jezik podrazumijeva ponajprije odlučnost da se vodi samostalno jezično planiranje i vlastita jezična politika, vođena prije svega potrebama i željama samih pripadnika hrvatske jezične

---

¹⁴ Pojam lingvistička kultura (eng. *linguistic culture*) uveo je američki jezikoslovac Harold Schiffman (1998; 2007). Označuje ukupnost ideja, vrijednosti, vjerovanja, stavova i predrasuda pod čijim se utjecajem koristimo jezikom i interveniramo u njega. Lingvistička kultura ima važnih učinaka na transmisiju i kodifikaciju jezika, a utječe i na vrednovanje tradicije pismenosti i percepciju pojedinih tekstova kao središnjih.

zajednice, a ne više nastojanjem da se pošto-poto ostvari jezično zajedništvo s drugim južnoslavenskim narodima. Taj je stav praćen očekivanjem da ga susjedne zajednice prihvate i poštuju, ali i spremnošću da se prihvate i poštuju jezične politike za koju se te zajednice odluče. Uzajamno prihvaćanje samostalnih jezičnih politika nuždan je preduvjet za rješavanje mnogih problema čije se otvaranje danas izbjegava zbog siline emocija koje ih prate, npr. hoće li se u međunarodnim ustanovama prevoditi i na hrvatski i na srpski ili samo na jedan od tih jezika i u kojim bi slučajevima bilo prihvatljivije jedno rješenje, a u kojima drugo. Kompleksu tih problema pripada i uređivanje javne uporabe hrvatskoga u Vojvodini – posrijedi je, naime, manjinski jezik koji od većinskoga nije odijeljen ozbiljnom komunikacijskom barijerom, ali jest važnom simboličkom.

Povijesni i društveni kontekst hrvatskoga jezika u Vojvodini

Razmjerno nepovoljan položaj hrvatskoga jezika u Vojvodini ima nekoliko uzroka. Prvi je od njih zemljopisna raspršenost hrvatske zajednice, praćena k tomu njezinom dijalektnom raznorodnošću. Prema podacima s popisa stanovništva iz 2002., u Vojvodini živi oko 56 tisuća Hrvata te još oko 20 tisuća osoba koje su se izjasnile kao Bunjevci.¹⁵ Najviše je Hrvata nastanjeno u Bačkoj, i to u njezinu sjevernom dijelu, gdje su ujedno najkompaktniji te su i uvjeti za uporabu hrvatskoga jezika ondje najbolji. Najveću hrvatsku skupinu čine Bunjevci, od kojih se između 25 i 30 tisuća na popisu izjasnilo kao Hrvati, a oko 20 tisuća kao Bunjevci. Žive uglavnom na području oko Subotice i Sombora, a njihovi govori pripadaju novoštokavskom ikavskom dijalektu. Druga su skupina po brojnosti Šokci, kojih u Bačkoj ima između 10 i 15 tisuća. Veći ih je dio nastanjen u sjeverozapadnoj, a manji u jugozapadnoj Bačkoj. Govori sjeverne šokačke skupine pripadaju staroštokavskom slavonskomu dijalektu i još su, kao i bunjevački govori, očuvani u svakodnevnoj uporabi. Govori južne šokačke skupine znatno su slabije očuvani, a vjerojatno su pripadali staroštokavskom istočnobosanskomu dijalektu.¹⁶ Treća su skupina srijemski Hrvati, koji su izrazito disperzirani i žive u velikom broju gradova i naselja. Ima ih oko 12 tisuća, a njihovi govori pripadaju novoštokavskom ekavskom dijalektu. Napokon, u Banatu žive još tri do četiri tisuće Hrvata, koji k tomu pripadaju trima skupinama, i do danas su uglavnom jezično asimilirani. Najbrojniji su potomci govornika novoštokavske ikavice doseljenih s područja nekadašnje Ličke i Modruške županije u jugozapadnom Banatu, manje je potomaka nekadašnjih kajkavaca doseljenih iz Turopolja u središnjem Banatu, a najmalobrojniji su karaševski Hrvati doseljeni iz Rumunjske u jugoistočnom Banatu, čiji se govori obično ubrajaju u torlačko narje-

¹⁵ To je znatno smanjenje u odnosu na prijašnje popise. God. 1991. Hrvata je bilo 74.808, a 1981. čak 109.204.

¹⁶ Šokci iz jugozapadne Bačke doseljeni su iz okolice Tuzle, s područja na kojem se govori staroštokavski istočnobosanski dijalekt. Tom dijalektu pripadaju i govori Hrvata iz okolice Pečuha, poznatih pod lokalnim imenom Bošnjaci.

čje. I zemljopisna raspršenost i dijalektna raznorodnost upućuju na to da Hrvati u Vojvodini nisu kompaktna zajednica čiji bi pripadnici bili čvrsto povezani intenzivnom međusobnom komunikacijom. To svakako nije okolnost koja favorizira uporabu hrvatskoga jezika.

Druga je otegotna okolnost jezični okoliš u kojem dominira bliskosrodni srpski sa svojom specifičnom lingvističkom kulturom. Zbog raseljenosti i nehomogenosti vojvođanski su Hrvati, naime, upućeni na intenzivnu svakodnevnu komunikaciju s pripadnicima drugih etničkih zajednica, a ta se komunikacija u najmanju ruku od sredine XX. st. obavlja uglavnom na srpskom jeziku.¹⁷ Štoviše, srpskim jezikom međusobno komuniciraju čak i pripadnici različitih hrvatskih skupina. Ulazak srpskoga u većinu komunikacijskih domena u drugoj polovini XX. st. te sve veća funkcionalna ograničenost lokalnih hrvatskih varijeteta rezultirali su time da se većina vojvođanskih Hrvata danas aktivno služi srpskim standardnim jezikom, a samo manji dio njih u ograničenoj mjeri i nekim od hrvatskih jezičnih varijeteta. Očuvani hrvatski varijeteti doživjeli su k tomu radikalne kontaktne promjene pa se zapravo ne bi puno pogriješilo kad bi se ustvrdilo da je najveći dio vojvođanskih Hrvata od kraja Drugoga svjetskoga rata do danas prešao na srpski. No ako su promjene u funkcionalnoj raspodjeli varijeteta i bile okidač jezičnoga prelaska, one same ne bi bile dovoljne da se taj proces odigra takvom brzinom i tako sveobuhvatno – u tome su im pomogla još dva bitna čimbenika. Odlučujuću je ulogu imala strukturna bliskost srpskih i hrvatskih varijeteta, jer su upravo pri kontaktu bliskosrodnih jezika utjecaji socioekonomski dominantnoga na podređeni varijetet najkorjenitiji i najbrži.¹⁸ Važna je, međutim, bila i lingvistička kultura karakteristična za dominantnu srpsku jezičnu zajednicu, čiji je važan segment razmjerno niska snošljivost prema nenovoštokavskim i neekavskim dijalektima. Dok su u hrvatskoj lingvističkoj kulturi stavovi prema dijalektima dominantno pozitivni, što je bez sumnje povezano s bogatom tradicijom ugledne pismenosti na mnogima od njih, u srpskoj su dijalekti u pravilu stigmatizirani kao ruralni i nazadni.¹⁹ Upravo tijekom druge polovice XX. st. ta se stigma proširila i na hrvatske dijalekte u Vojvodini te je i to utjecalo na njihovo brzo povlačenje.

---

¹⁷ Prije toga važnu ulogu u međuetničkoj komunikaciji imali su i mađarski i njemački.

¹⁸ U tipičnoj kontaktnoj situaciji najprije se preuzimaju ona jezična sredstva koja su najslabije integrirana u jezične podsustave, poput pojedinačnih riječi, a čvršće integrirana sredstva (npr. oblikotvorne paradigme, rječotvorni i skladbeni uzorci) samo uz posebno intenzivni kontakt dviju jezičnih zajednica. Iznimka su upravo kontaktne situacije strukturno bliskih jezika ili dijalekata, u kojima može doći do preuzimanja na svim razinama jezične strukture u razmjerno kratku vremenu čak i bez posebno intenzivnoga kontakta. Usp. Thomason 2001, 71-77.

¹⁹ O tome svjedoči i zanimljiva konfrontacija dvoje jezikoslovaca na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. Milka Ivić, jedna od središnjih osobnosti srpske lingvistike, ustvrdila je tada: „[B]lago narodima koji gube dijalekte, jer je to znak da nestaju najbolnije razlike između sela i grada, da pismenost postaje zaista opštenarodna svojina. I mi smo najzad dočekali dane napretka – naši se dijalekti sve pouzdanije gube“ (1965, 5). Istaknuti hrvatski jezikoslovac Radoslav Katičić na to je odgovorio: „Referentičina radost nad nestajanjem dijalekata izaziva nelagodu. [...] Svijet bez dijalekata nemila je perspektiva, sve ako je to i nužna cijena za uključivanje u suvremeni život“ (1965, 23).

Napokon, izrazito nepovoljan utjecaj na suvremeni položaj hrvatskoga u Vojvodini imaju do danas primjetne posljedice isključenosti velika dijela vojvođanskih Hrvata najprije iz društvenih i kulturnih procesa u kojima se u XIX. st. oblikovala moderna hrvatska nacija, a zatim i iz onih u kojima se preoblikovala tijekom većega dijela XX. st. Sveprožimljući društveni procesi toga tipa mogući su, naime, samo zahvaljujući djelovanju modernih ustanova kao što su škole, državna uprava, mediji i sl., a kako Hrvati u današnjoj Vojvodini uglavnom nisu imali vlastite stabilne institucije, i širenje modernih hrvatskih političkih i kulturnih ideja bilo je u njih krajnje ograničeno. S druge, snažan su trag na njihovu zajedničkom pamćenju ostavljale političke i kulturne ideje koje su dopirale iz mađarskih i srpskih središta. Na Hrvate u Srijemu ta se isključenost odnosi u manjoj mjeri jer je Srijem sve do kraja Drugoga svjetskoga rata bio dio hrvatskoga teritorijalnoga i političkoga ustroja, pa su do njih lakše dopirali i aktualni društveni i kulturni tokovi. No nakon rata i oni su se našli u sličnu položaju kao bački i banatski Hrvati, bez institucija u kojima bi se razvijala i širila suvremena kultura i suvremeni standardni jezik. Za vojvođanske je Hrvate tako karakterističan diskontinuitet veza s matičnom kulturom i njihov ograničen utjecaj – zrcali se to i u tome što u nju nikad nisu potpuno jezično integrirani te tako ni zajednički hrvatski standardni jezik u njih nije pustio dublje korijene. U slučaju Bunjevaca diskontinuitet kulturnih veza imao je i krupnije posljedice te se znatan dio pripadnika te zajednice danas ne identificira kao Hrvati.²⁰

Hrvati u Bačkoj, a u manjoj mjeri i Banatu, bili su nakon svojega doseljenja u tadašnju Ugarsku povezani s matičnom kulturom zahvaljujući djelovanju franjevaca iz provincije Bosne Srebrene, glavnih nositelja novoštokavske ikavske pismenosti. No kako je utjecaj toga reda u drugoj polovini XVIII. st. slabio, slabjele su i kulturne veze koje je osiguravao. Najprije je jedinstvena provincija podijeljena u dalmatinsku, bosansku i slavonsko-ugarsku, što je znatno ograničilo protok kulturnih utjecaja, a ubrzo je – u sklopu uvođenja mirnodopske crkvene organizacije u Ugarskoj – franjevce po župama zamijenilo biskupijsko svećenstvo. Ono više nije bilo povezano s jezgrom hrvatskoga etničkoga područja, a često nije znalo ni jezik svojih župljana. Posljedica je bio prekid dotadašnjih kulturnih veza s Hrvatima iz drugih krajeva te pojačana izloženost mađarizaciji. Tek potkraj XIX. st. kaločki kanonik i naslovni biskup bosonski Ivan Antunović preporodnim je djelovanjem ponovno uspostavio čvršće dodire sa suvremenom hrvatskom kulturom. Svoja je književna, povijesna i publicistička djela te *Bunjevačke i šokačke novine* (1870.-73.) objavljivao jezikom Zagrebačke filološke škole, a taj je jezik želio uvesti i u manjinske škole namijenjene ugarskim Bunjercima, Šokcima i Bošnjacima. Iako je time postavio temelje za integraciju tih triju subetničkih skupina iz južne Ugarske u modernu hrvatsku naciju te za širenje modernoga hrvatskoga jezičnoga standarda među njihove pripadnike, Antunović za projekt nije našao stabilnu političku potporu te je njegov utjecaj ostao ograničen. Upravo zbog toga u Bačkoj se nije dogodilo ono što se dogodilo u Dalmaciji: jezik Zagrebačke filološke škole nikad nije potpuno istisnuo ikavicu, čiji je položaj u pismenosti i nakon Antunovića ostao iznimno jak.

²⁰ O konstrukciji identiteta u bačkih Bunjevaca usp. Vuković 2010

No ideologemi kojima se argumentirala uporaba ikavice u Bačkoj bili su znatno drukčiji od onih u Dalmaciji. Dok su sljedbenici Zadarske filološke škole ikavicu promovirali kao hrvatsku nasuprot „ilirskoj“ jekavici, u Bačkoj je upravo prihvaćanje jekavice percipirano kao priklanjanje hrvatstvu. Ikavica kao osnovni jezik pismenosti tu je često figurirala kao nehrvatska alternativa i u pozadini je njezina zagovaranja od samoga početka moguće naslutiti oslanjanje o velikosrpske ideologeme. Tako se već Ambrozije Šarčević u *Bunjevačkim i šokačkim novinama* protivio jekavici tvrdeći skupa s „velikim Vukom“ da treba pisati onako kako se govori, a nakon Prvoga svjetskoga rata pristaše ikavice ušli su u otvoreno savezništvo s politikom beogradskoga državnoga središta, koja se u odnosu prema Bunjevcima temeljila na otvorenoj ili prikrivenoj srbizaciji.²¹ S druge strane, u međuraću i hrvatski standardni jezik u Bačkoj dobiva prvu važniju institucionalnu potporu, i to u Katoličkoj crkvi. Većina katoličkoga svećenstva iz Bačke školovala se, naime, nakon 1918. u Hrvatskoj pa je tako Crkva, koja je tijekom XIX. st. često bila sredstvo mađarizacije, prerasla u snažni medij hrvatske nacionalne i jezične integracije. No, dok su se među Bunjevcima nastavljale polemike o ikavici i jekavici, u državnim školama i ustanova rabio se samo srpski jezik. Nakon Drugoga svjetskoga rata komunističke su se vlasti nastojale distancirati od međuratne srbizacijske politike te su 1945. naložile da se Bunjevci ubuduće imaju smatrati Hrvatima,²² a u Subotici su sljedećih desetak godina postojale hrvatskojezične novine, škole i kazalište. Ugašeni su nakon tzv. novosadskoga dogovora, prema kojemu „ekavski“ i „ijekavski izgovor“ nisu bili etnički, nego teritorijalno određeni pa se svaki imao rabiti samo unutar vlastite republike. Otada su svi vojvođanski Hrvati bili u jednaku položaju: lišeni mogućnosti da se u javnom prostoru koriste hrvatskim standardnim jezikom, ali – a to je još i važnije – i mogućnosti da ga na institucionalan način usvoje. Promjenu nisu donijeli ni „proljećarski“ pokušaji njegova rehabilitiranja u Subotici potkraj 1960-ih, pa je tako jedina domena u kojoj se hrvatski jezik u Vojvodini rabio u drugoj polovini XX. st. bila Katolička crkva.²³ Zato i nije neobično što za uvođenje hrvatskoga u službenu uporabu u Vojvodini sredinom 1990-ih jedva da je bilo stvarnih preduvjeta.

²¹ Tri oblika u kojima se ta politika manifestirala navodi Milana Černelić: „1. Neutraliziranje ove skupine isticanjem njihove posebnosti; Bunjevci nisu niti Hrvati niti Srbi, već su oni četvrto i najmanje pleme istog naroda ili četvrti i najmanji narod Kraljevine SHS.; 2. Isticanje njihove srodnosti i sa Srbima i s Hrvatima; Bunjevci mogu biti i Srbi i Hrvati, stvar je individualnog odabira kojem će se od dvaju naroda (ili dvaju plemena istoga naroda) prikloniti; to zapravo i nije važno budući da su i Bunjevci i Srbi i Hrvati dio jedinstvenoga jugoslavenskoga naroda.; 3. Odricanje Bunjevcima njihove nacionalne pripadnosti tvrdnjom da su Bunjevci zapravo Srbi katoličke vjere“ (2005, 187).

²² General Ivan Rukavina pri posjetu Subotici 30. XII. 1944. izjavio je tako za list *Radio vijesti* da više nitko ne će osporavati hrvatstvo Bunjevaca (Kuntić 2002, 206), a Glavni narodno-oslobodilački odbor Vojvodine uputio je 14. V. 1945. svim okružnim narodno-oslobodilačkim odborima odluku u kojoj stoji: „Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu“ (Mačković 2005, 44).

²³ Treba ipak napomenuti da pojedini pisci i tom razdoblju objavljuju na hrvatskom standardnom jeziku. Iako je riječ o kulturološki važnoj činjenici, njezin je društveni utjecaj ipak bio ograničen.

Suvremena uporaba hrvatskoga jezika u Vojvodini

Status službenoga jezika na području grada Subotice hrvatski je dobio 1993. Ta je odluka lokalne skupštine – u kojoj je većinu imala koalicija stranaka mađarske i hrvatske manjine – nekoliko puta osporavana na republičkoj razini, ali se simbolički ipak sve vrijeme provodila: natpisi na svim javnim ustanovama u Subotici i okolnim naseljima bili su i do danas su na srpskom, mađarskom i hrvatskom, a jednako tako i svi službeni dokumenti lokalne uprave. Uporaba hrvatskoga u početku je imala ozbiljne slabosti, za što je najslikovitiji primjer vjerojatno trojezični poziv na lokalne izbore koji je stanovnicima Subotice i okolnih naselja poslan potkraj 1996. – izbori su se održavali 3. XI., ali je u hrvatskom tekstu kao njihov nadnevak naveden 3. listopada. Stanje se u međuvremenu popravilo, osobito nakon što je 2004. pri gradskoj upravi ustanovljena Služba za prevoditeljske poslove za hrvatski. Unaprjeđenje statusa hrvatskoga jezika u to je vrijeme već bilo omogućeno i donošenjem liberalnoga Zakona o pravima i slobodama nacionalnih manjina iz 2002., pa je tako 2005. postao službenim jezikom u naselju Stara Bingula na području Srijemske Mitrovice, 2006. u naselju Sonta na području Apatina, a 2008. u naseljima Monoštor (*spr.* Bački Monoštor) i Bereg (*srp.* Bački Breg) na području Sombora. God. 2009. hrvatski je postao jedan od šest službenih jezika u vojvođanskim pokrajinskim tijelima i organizacijama, a pri Pokrajinskom tajništvu za propise, upravu i nacionalne zajednice djeluje i prevoditelj za hrvatski. No iako pravno obvezujuće priznavanje statusa hrvatskoga jezika te njegova uporaba u službenim dokumentima i „jezičnom krajobrazu“²⁴ imaju veliku simboličku težinu, za njegovu stvarnu vitalnost puno je važnija svakodnevna komunikacijska praksa, osobito u javnim domenama kao što su mediji i škole. Zbog toga se prava slika o položaju hrvatskoga jezika u Vojvodini može dobiti tek na temelju uvida u njegovu uporabu u tim dvjema domenama.

Kad je riječ o medijima, najvažniji je svakako subotički tjednik *Hrvatska riječ*, koji izlazi od 2003., ali se nastavlja na prijašnju tradiciju hrvatskojezičnih listova – tjednik s istim imenom izlazio je u Subotici 1945.-56., a dvotjednik *Žig* 1994.-2001. Od drugih tiskanih medija važan je još mjesečnik Subotičke biskupije *Zvonik* (od 1994., nastavlja se na tradiciju ranijega lista *Bačko klasje* 1978.-94.), a od periodičnih publikacija glasilo Demokratskoga saveza Hrvata u Vojvodini *Glas ravnice* (s prekidima od 1990.), kalendar *Subotička Danica* (s prekidima od 1883.), časopis *Klasje naših ravni* subotičkoga ogranka Matice hrvatske (od 1995.) te *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata (od 2009.). Od elektroničkih medija najvažniji je program na hrvatskome inače trojezičnoga Radija Subotica, koji je uveden 1998., a od 2007. emitira se tri sata svaki dan. Od 2005. na Radiju Bačka u Baču jedanput na tjedan emitira se jednosatna emisija *Zvuci bačke ravnice*, a od 2006. na Radiju Sombor jedanput na tjedan također jednosatna emisija

²⁴ Pojam jezični krajobraz (eng. *linguistic landscape*) uveli su Rodrigue Landry i Richard Y. Bourgis (1997) kako bi označili uporabu pojedinih jezika na javnim i komercijalnim natpisima na nekom teritoriju. Zanimljiv je u prvom redu zato što može imati važnu simboličku funkciju kao oznaka razmjernje moći i statusa jezičnih zajednica koje na danom teritoriju žive.

Glas Hrvata, obje u vanjskoj produkciji. Na hrvatskom se, osim toga, emitira i dio programa na višejezičnom katoličkom Radiju Marija. Od 2010. na Televiziji Vojvodine emitiraju se svakodnevne desetominutne vijesti na hrvatskome te dvije tjedne polusatne emisije iz kulture. Od 2001. na toj televiziji te na dvjema gradskim televizijama u Subotici i Somboru (s povremenim prekidima) emitirane su polusatne emisije na hrvatskom jedanput na tjedan rađene u vanjskoj produkciji.

Kako bih dobio predodžbu o karakteristikama uporabe hrvatskoga u vojvođanskim medijima, potkraj 2009. proveo sam analizu odabranoga korpusa novinskih tekstova te radijskih i televizijskih emisija. Usredotočio sam se na najvažnije i najutjecajnije medije: tjednik *Hrvatska riječ* (brojevi iz 4., 11., 18. i 24. XII. 2009.), hrvatskojezični program Radija Subotica (14.-20. XII. 2009.)²⁵ te televizijsku emisiju *Prizma*, koja se emitirala na subotičkoj televiziji K 23 (emisije iz rujna 2009.).²⁶ Svrha je analize bilo u prvom redu ustanoviti u kojoj se mjeri u jezičnoj uporabi tih medija poštuje suvremena hrvatska norma te koliko je u njoj zastupljena interferencija sa srpskim kao dominantnim okolinskim jezikom. Iako se već na prvi pogled moglo zaključiti da bi jezičnu uporabu spomenutih medija prosječni govornik hrvatskoga u najvećoj mjeri uistinu prihvatio kao hrvatsku, bilo je očito i to da su interferencije sa srpskim znatne. U svezi s time uočio sam dvije tendencije, koje zapravo nisu iznenađujuće jer ih spoznaje suvremenoga dodirnoga jezikoslovlja uvelike anticipiraju.

Prva je od njih povezanost između nekih karakteristika komunikacijske situacije i poštovanja hrvatske jezične norme: što je govornikova kontrola nad komunikacijskom situacijom veća, veće je i poštovanje norme, a što je situacija spontanija, u jezičnoj je uporabi zastupljeniji utjecaj srpskoga. Na temelju toga može se uvesti trodioba na kontrolirane situacije, kontrolirane situacije s otegotnim okolnostima te spontane situacije. Kontrolirana situacija podrazumijeva da je govornik imao mogućnosti za prethodnu pripremu, eventualno i lekturu. Ovamo pripada najveći dio tekstova u tiskanim medijima, a u elektroničkim medijima npr. čitane vijesti ili reportaže, u kojima su tekstovi pripremljeni prije njihova emitiranja ili snimanja. Kontrolirana situacija s otegotnim okolnostima omogućuje prethodnu pripremu, ali sama izvedba komunikacijskoga čina otvara mogućnosti za pojačanu interferenciju sa srpskim. U takve komunikacijske situacije pripada npr. tekst pisan prema srpskojezičnim izvorima ili na temelju razgovora sa sugovornikom koji se služio srpskim, a u elektroničkim medijima k tomu i unaprijed pripremljen razgovor s gostom u studiju. Spontane nepripremljene situacije karakteristične su ponajprije za elektroničke medije. Budući da se u njima najjače očituju svakodnevne jezične navike govornika, hrvatska standardnojezična norma u takvim se situacijama najmanje poštuje, a interferencija sa srpskim (katkad zapravo preključivanje na srpski) najveća je.

---

²⁵ Program se emitira i preko interneta i zahvaljujući tomu mogao sam ga bez teškoća pratiti.

²⁶ Veliku zahvalnost dugujem Tomislavu Žigmanovu, koji me je povezao s producentima te mi osigurao snimke triju emisija.

Druga uočena tendencija tiče se suodnosa između specifičnih razina jezične strukture i stupnja interferencije s srpskim.²⁷ Najmanjoj je interferenciji izloženo stručno nazivlje – taj sloj leksičkoga sustava i inače pripada onim jezičnim sredstvima čija je uporaba najviše osviještena i najmanje spontana, pa je zapravo logično što je u uporabi najstabilniji. Leksičke specifičnosti općenito imaju istaknuto mjesto u popularnom viđenju hrvatsko-srpske jezične različitosti, pa je u skladu s time drugi na ljestvici otpornosti na interferenciju sa srpskim opći leksik. Ipak, u njegovoj uporabi interferencije su znatno češće nego u stručnom nazivlju. One se mogu pojaviti u nekoliko oblika: kao uporaba srpskoga leksema umjesto hrvatskoga (npr. *raspust* umjesto *školski praznici*), kao uporaba leksema koji može biti i hrvatski i srpski, ali u značenju i kontekstu koji su karakteristični samo za srpski (npr. *sjeći kruh* umjesto *rezati kruh*), kao hiperkorektna uporaba hrvatskih leksema (npr. *blagdan* i ondje gdje bi se očekivao *praznik*). Još su jačoj interferenciji izložena jezična sredstva s jekavskim odrazom jata, čiji je položaj kao razlikovnoga sredstva u odnosu na srpski u popularnoj svijesti čvrst, ali ne i njegovi ostvaraji u konkretnim slučajevima. U vezi s njim česta je pojava ekvizama (npr. *uspješan*) – i to iznenađujuće česta čak i u najobičnijim riječima koje su govornicima zacijelo poznate – zatim hiperkorektno ili čak posve proizvoljno jekaviziranje (npr. *prijegled*, *mjeso*, *stjepnica*), uporaba jekaviziranih srpskih riječi za koje u hrvatskome postoji drugi ekvivalent (npr. *bezbjedan* umjesto *siguran*), pa i kombinacije više različitih pojava (npr. *prjedsednik*). Napokon, najčešće su interferenciji izložene glasovne, oblikotvorne, rječotvorne i skladbene posebnosti hrvatskoga, koje su obično izvan žarišta kad je riječ o popularnom viđenju srpsko-hrvatskih jezičnih razlika, pa su zato i najmanje osviještene (npr. *snimak* umjesto *snimka*, *jeste* umjesto *jest*, *prihvatam* umjesto *prihvaćam*, *gluvlji* umjesto *gluši*, *grebati* umjesto *grepsti*, *ofanziva* umjesto *ofenziva*, *moje kolege* umjesto *moji kolege* i sl.). Kao posebna kategorija mogao bi se izdvojiti još i sloj jezične biranosti, iako se otkloni od prestižnijih jezičnih sredstava tu ne mogu objasniti samo interferencijom sa srpskim, budući da su česti i u Hrvatskoj (npr. *ukazuje* umjesto *upućuje*, *naredni* umjesto *idući*, *takva čovjeka* umjesto *takvog čovjeka*, razlikovanje *prije* i *ranije* te *poslije* i *kasnije* i sl.). Ipak, učestalost takvih otklona u uporabi govornika hrvatskoga u Vojvodini češća je nego u Hrvatskoj, čak i kad je riječ o tekstovima koji pretendiraju na jezičnu biranost.

U vezi s jezičnom uporabom u medijima potrebno je spomenuti još dvije stvari. Prvo, u emisijama u elektroničkim medijima koje se temelje na spontanom razgovoru uočljiva je jasna razlika između novinarove i sugovornikove jezične uporabe – novinar u pravilu znatno više poštuje hrvatsku jezičnu normu, dok se sugovornik često i ne trudi. Drugo, u svim je analiziranim medijima manje ili više uočljivo da se hrvatskim jezikom ne služe ni svi novinari jednako suvereno, čak ni kad je riječ o komunikacijskim situacijama prvoga tipa, u kojima zadržavaju maksimalnu razinu kontrole. I jedno i drugo može se objasniti diskursnim pravilima prema kojima se u

²⁷ Tipologija jezičnih sredstava s obzirom na stupanj njihove izloženosti interferenciji sa srpskim nastala je na temelju analize jezične uporabe u medijima, ali i one u školama. O njoj će više riječi biti poslije.

hrvatskoj zajednici u Vojvodini odabire varijetet za javnu komunikaciju te različitim strategijama kojima pojedini govornici na ta pravila reaguju. Naime, u situaciji u kojoj je srpski dominantan okolinski jezik, ali i prvi jezik većine pripadnika te zajednice, odabir hrvatskoga zapravo je izravno kršenje prešutnih diskursnih pravila – u tom smislu svaka javna uporaba hrvatskoga jezika u Vojvodini pretpostavlja (makar i neosviješteno) podrivanje ideologija o koje se opire tamošnji javni diskurs. Hrvatski je rijetko kad spontan u svakodnevnom sporazumijevanju i njegova uporaba uvijek ima osviještene simboličke motive; štoviše, u trenucima u kojima tema komunikacije do te mjere zaokupi pozornost govornika da izgubi iz vida simboličku funkciju jezika kojim se služi redovito se događa preključivanje na srpski. Osvješćivanje simboličke funkcije jezika i kršenje ustaljenih diskursnih obrazaca u znatnoj su mjeri individualni izbor pojedinih govornika, kao što je i sposobnost korištenja hrvatskim jezikom među vojvođanskim Hrvatima u pravilu rezultat individualnoga napora – malo je pripadnika te zajednice imalo priliku usvojiti standardni hrvatski na institucionalan način. Iz toga se može zaključiti da su u medijima koje sam analizirao zapravo jezično aktivni elitni govornici hrvatskoga u Vojvodini, koji su simboličku funkciju jezika najviše osvijestili i koji su hrvatski jezični standard najpotpunije usvojili, iako se u tome i među njima mogu vidjeti individualne razlike. Upravo se zbog toga sud o položaju hrvatskoga jezika u javnoj komunikaciji u Vojvodini ne može temeljiti samo na jezičnoj uporabi tih govornika – stvarno stanje puno se bolje može upoznati u školama s hrvatskim kao nastavnim jezikom.²⁸

Hrvatski je jezik u vojvođanske škole na mala vrata ušao ujesen 2001. Te je godine, naime, kao posebni nastavni predmet u škole u Srbiji uveden vjeronauk, a katolički se vjeronauk u razredima s nastavom na srpskom jeziku spontano počeo izvoditi na hrvatskome, iako to nije bilo službeno određeno. Godinu dana poslije u nekoliko osnovnih škola na području Subotice roditelji sedmogodišnjaka prvi su put svoju djecu mogli upisati u razred s nastavom na hrvatskom jeziku. Kako je tak naraštaj prelazio u više razrede, širila se i uporaba hrvatskoga kao nastavnoga jezika, pa se tako od 2009. na njemu izvodi cjelokupna osnovnoškolska nastava – organizirana je u trima školama u Subotici te u još trima seoskim školama u subotičkoj okolici (Tavankut, Đurđin, Mala Bosna). Osim toga, izborni predmet *Hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture*, namijenjen učenicima koju nastavu prate na srpskom jeziku, predaje se u jednoj osnovnoj školi u Somboru, u školama u Žedniku, Monoštoru i Sonti te u svim četirima osnovnim školama u Srijemskoj Mitrovici. Kad je riječ o srednjim školama, god. 2007. u subotičkoj gimnaziji upisan je prvi razred s nastavom na hrvatskom jeziku, a 2010. prvi razred s nastavom na hrvatskom jeziku otvoren je i u tehničkoj školi u Subotici. Nastava na hrvatskome izvodi se još u Biskupijskoj klasičnoj gimnaziji *Paulinum* te na Teološko-katehetskom institutu

---

²⁸ Stvarnom je stanju, međutim, puno bliža i hrvatska jezična uporaba u programu Televizije Vojvodine. Emitiranje programa na hrvatskome iz novosadskoga studija počelo je nakon što sam proveo ovu analizu te o njemu ovdje mogu govoriti samo na temelju izoliranih dojmova. Ipak, s priličnom pouzdanošću tvrdim da se u njegovoj jezičnoj uporabi danas ponavljaju „dječje bolesti“ od kojih su svojedobno patili i subotički hrvatskojezični mediji.

Subotičke biskupije, a hrvatskojezične skupine imaju i predškolske ustanove u Subotici, Tavankutu i Maloj Bosni.

Kako bih analizirao uporabu hrvatskoga u školama, u veljači 2010. pratio sam nastavu i jezičnu interakciju između nastavnika i učenika u OŠ *Matija Gubec* u Tavankutu, OŠ *Matko Vuković* u Subotici i Gimnaziji *Svetozar Marković* u Subotici – u svakoj školi proveo sam po tri radna dana.²⁹ Općenito govoreći, jezična uporaba u razredima u kojima bi se nastava trebala izvoditi na hrvatskome teško bi se mogla ocijeniti zadovoljavajućom jer njezin najveći dio prosječan govornik hrvatskoga zacijelo ne bi prihvatio kao hrvatsku. No stanje nije svugdje jednako – u nižim razredima osnovnih škola ono je znatno bolje nego u višim razredima i u gimnaziji jer se u jezičnoj interakciji između učenika i učiteljica u tim razredima uistinu afirmira hrvatska jezična norma. Tomu zacijelo pogoduje činjenica da je korpus jezičnih sredstava koji se rabi u prva četiri razreda osnovne škole bitno ograničeniji i jednostavniji, pa je zbog toga njime lakše i ovladati, ali i to što u tim razredima predaju učiteljice koje se već godinama specijaliziraju za nastavu na hrvatskome. U višim razredima osnovnih škola i u gimnaziji, u kojima nastavu održavaju predmetni nastavnici, situacija je bitno drukčija pa su među pojedinim nastavnicima uočljive goleme razlike u jezičnoj uporabi. Iako je očito da nastavnici koji su se školovali u Hrvatskoj imaju manje teškoća s uporabom hrvatskoga, ključnu ulogu ipak igra individualna motivacija da se osvijesti simbolička funkcija jezika i usvoji suvremena hrvatska norma – i mnogi nastavnici koji su se školovali u Srbiji hrvatskim se služe vrlo korektno. Stanje se, međutim, razlikuje i od škole do škole. Dok su se, primjerice, hrvatskojezični razredi u OŠ *Matko Vuković* profilirali u svojevrstne elitne razrede, na što me je upozorilo nekoliko nastavnika, u gimnaziji se dogodilo suprotno. Čini se da to uvelike utječe i na stav s kojim nastavnici ulaze u takve razrede: dok oni u OŠ *Matko Vuković* pokazuju znatno višu razinu motivacije za uporabu hrvatskoga, a samim time i u uporabi više poštuju hrvatsku jezičnu normu, u gimnaziji se hrvatskim često ne služe ni nastavnici koji prema nastavi na hrvatskome imaju izrazito pozitivan stav.

Na vrlo općenitoj razini mogla bi se postaviti tipologija nastavničkih strategija s obzirom na njihovu vlastitu jezičnu uporabu i s obzirom na jezičnu uporabu njihovih učenika. Za iznenađujuće velik broj nastavnika u razredima u kojima bi se nastava trebala izvoditi na hrvatskome jedina je strategija predavanje na srpskome. Za drugu skupinu nastavnika strategija je korištenje srpskim jezikom s povremenim upozoravanjem na specifičnu hrvatsku znanstvenu terminologiju – takvi vjerojatno čine relativnu većinu. Za treću skupinu nastavnika strategija je korištenje hrvatskim jezikom, dakako, s povremenim interferencijama sa srpskim na različitim razinama. Napokon, četvrta i ujedno najmanja skupina nastavnika koristi se u nastavi hrvatskim jezikom, a to ujedno izrijeком traži od učenika – upozorava kad ne poštuju

²⁹ Praćenje nastave u tim školama omogućeno mi je zbog potpore koju su istraživanju pružili Hrvatsko nacionalno vijeće i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata te im na njoj srdačno zahvaljujem.

hrvatsku jezičnu normu i povremeno podsjeća na diskursna pravila koja vrijede u hrvatskojezičnim razredima. Ako bismo kao kriterij uzeli jezičnu uporabu učenika kojom nastavničke strategije rezultiraju, samo bi se četvrta strategija mogla nazvati uspješnom. Naime, i učenici u hrvatskojezičnim razredima spontano se ravnaju prešutnim komunikacijskim pravilima koja vrijede u hrvatskoj zajednici u Vojvodini pa za javnu komunikaciju spontano biraju standardni srpski.³⁰ Samo u situaciji u kojoj nastavnik vlastitim primjerom te izriječkom istaknutim zahtjevom stvori uvjete u kojima će uporaba hrvatskoga biti normativna može se očekivati da će učenici usvojiti hrvatski standardni jezik za aktivnu uporabu u javnim domenama, a to je zapravo glavni cilj koji bi hrvatskojezična nastava trebala imati.

Zaključak

Na temelju provedene analize može se izvesti nekoliko zaključaka, koji mogu poslužiti kao smjernice za buduću skrb za hrvatski jezik u Vojvodini. Njezino bi se težište trebalo pomaknuti na planiranje usvajanja i uporabe, a najveći naponi moraju biti koncentrirani na školstvo, koje je potrebno korjenito promijeniti. Ponajprije, u nastavi na hrvatskome ne bi trebali raditi nastavnici koji za to nisu motivirani i koji prema takvoj nastavi nemaju pozitivan stav. Njihova motiviranost trebala bi se pritom procjenjivati ponajprije na temelju razine na kojoj su ovladali hrvatskim standardnim jezikom. Zbog toga bi bilo poželjno da se ne angažira nijedan nastavnik koji ne može predočiti dokaz o poznavanju hrvatskoga jezika, a svima onima koji trenutačno rade u toj nastavi trebao bi biti postavljen rok do kojega takav dokaz moraju pribaviti. U tom smislu valja raditi na uvođenju certifikata iz poznavanja hrvatskoga jezika, koji bi se izdavao nakon uspješno položenoga jezičnoga ispita i vrijedio bi na određeno vrijeme od najdulje pet godina. Certifikat bi mogao biti produljen samo onima koji dokažu da su se tijekom toga razdoblja nastavili jezično educirati ili nakon što ispit ponovno polože.

Dakako, prije nego što se od kandidata zatraži polaganje ispita, potrebno je omogućiti im svladavanje gradiva čije će poznavanje na ispitu biti traženo. Ono mora obuhvatiti tri segmenta. Najvažniji se odnosi na specifičnosti hrvatskoga standardnoga jezika u odnosu na srpski kao dominantan okolinski jezik u Vojvodini i za njega bi bilo potrebno izraditi posebne priručnike i nastavnu metodiku – potrebe učenika hrvatskoga u Vojvodini znatno su drukčije nego bilo gdje drugdje. Drugi segment gradiva odnosio bi se na upoznavanje s poviješću pismenosti na hrvatskome jeziku i sa standardizacijom hrvatskoga jezika kako bi se razumjelo zašto se o hrvatskome govori kao o posebnom jeziku i na što se pod hrvatskim jezikom zapravo misli. Napokon, treći segment obuhvatio bi specifičnosti srpsko-hrvatskoga jezičnoga kontakta jer je njihovo poznavanje nužno kako bi govornici osvijestili s kakvim je

---

³⁰ Zanimljivo je da se učenici u sve tri škole ponekad preključuju i na bunjevačku novoštokavsku ikavicu. Takvo što bilo je nezamislivo još prije desetak godina i pokazuje da je u međuvremenu ipak došlo do promjene u vrednovanju dijalekta.

izazovima uporaba hrvatskoga u jezičnom okolišu u kojem dominira srpski suočena te kako se na njih može najlakše odgovoriti. Takva edukacija i svojevrsno jezično savjetovanište koje bi je osiguravalo morali bi biti dostupni trajno i koristi od njih ne bi trebali imati samo nastavnici nego i novinari i svi drugi koji se u Vojvodini služe ili žele služiti hrvatskim jezikom. I nastava hrvatskoga u školama trebala bi biti koncipirana na jednakim načelima.

Većina dosada rečenoga odnosila se na hrvatski standardni jezik jer je predmet organizirane i institucionalne skrbi za jezik tradicionalno upravo standardni jezik. No u slučaju Vojvodine tu bi skrb trebalo proširiti i na druge hrvatske jezične varijetete zbog najmanje dvaju razloga. Prvi je od njih sadržan u već u etici kojom se danas ravnaju jezični stručnjaci angažirani na očuvanju ugroženih jezika: svaki jezični varijetet, uključujući i dijalekte pojedinih jezika, vrijedi sačuvati od nestajanja jer je nužno nositelj specifične kulture te bi samim time njegov nestanak značio gubitak jedinstvenoga segmenta u kulturnom naslijeđu čovječanstva.³¹ Drugi je uzrok specifičniji i tiče se važne uloge koju hrvatski dijalekti u Vojvodini imaju u lokalnoj tradiciji pismenosti – ona je znatno veća nego u jezgrenim područjima hrvatske kulture i zato zaslužuju da im se posveti onoliko pozornosti koliko se posvećuje lokalnim jezicima pismenosti u moliških, gradišćanskih ili karaševskih Hrvatima. To se može postići time što će im biti osigurano mjesto u medijima (stalni dijalektni feljtoni u novinama i emisije u elektroničkim medijima) i školama (čitanje tekstova na svim dijalektima vojvođanskih Hrvata, pisanje na onome kojim se govori na matičnom području), no pritom treba paziti da se izbjegnu zamke u koje pismenost na hrvatskim dijalektima u Vojvodini često upada. Naime, u većini suvremenih dijalektnih tekstova tematizira se problematika koja pripada tradicionalnoj folklornoj kulturi, i to iz gledišta tradicionalnoga mentaliteta. Suvremenim čitateljima to može biti zanimljivo, ali se većina njih s tradicionalnom kulturom danas teško može poistovjetiti. Zbog toga vezivanje dijalekata isključivo za petrificirane kulturne sadržaje – koji više ne žive samostalno, nego ih se u takvim tekstovima samo umjetno održava na životu – dovodi do toga da ga suvremeni govornici doživljavaju kao nešto što za njih zapravo nije relevantno. Da bi se jezik uistinu očuvao u uporabi, mora se povezati sa sadržajima koji su i iz suvremene perspektive relevantni i zanimljivi pa upravo na tom području treba tražiti kreativna rješenja za uporabu dijalekata.

Napokon, posljednji element u skrbi za hrvatski jezik u Vojvodini koji ću spomenuti, a zapravo je u mnogo čemu temeljni, jest odnos prema zajednicama s kojima Hrvati u toj pokrajini žive i pripada području planiranja diskursa. Već je istaknuto da je brzina s kojom su se povlačili hrvatski varijeteti u Srbiji uvelike uvjetovana specifičnom srpskom lingvističkom kulturom i njezinim odnosom prema dijalektima, no odnos većinske zajednice prema manjinskoj i inače je iznimno važan čim-

³¹ Američki lingvist Joshua Fishman, jedan od najvećih autoriteta na tom području, u vezi s tim ističe: „[T]he loss of a dialect is as much a loss of authenticity as the loss of a language.“ (1997, 166; Gubitak dijalekata jednako je gubitak autentičnosti kao i gubitak jezika), a istaknuti britanski jezikoslovac David Crystal tvrdi: „Dialect death is language death, albeit on a more localized scale“ (2000, 57; Smrt dijalekata zapravo je smrt jezika, samo u manjem razmjeru).

benik u održavanju manjinske kulture i manjinskoga jezika – u suvremenom svijetu one su najvitalnije upravo u sredinama u kojima većinska zajednica prema njima ima pozitivan stav. Zbog toga je iznimno važno pronalaziti načine uspostave dijaloga s pripadnicima srpske i drugih zajednica u Vojvodini, načine da ih se upozna s elementima vlastite kulture i vlastita jezika i da im se pokaže u čemu bi bila prednost za širu zajednicu ako se u njoj očuvaju i hrvatska kultura i hrvatski jezik. To ne znači samo jezično nego i široko kulturno i socijalno planiranje, za koje se moraju postavljati u prvom redu srednjoročni i dugoročni ciljevi. U vezi je s time i međusobno prihvaćanje suvremene hrvatske i srpske jezične politike, za koje sam već istaknuo da je zapravo preduvjet za održivo rješenje položaja hrvatskoga jezika u Srbiji – jasno je da u tom procesu ima važnijih aktera, ali i hrvatska zajednica u Vojvodini može mu pridonijeti. Prvi bi korak mogao biti to što će svaka kulturna priredba i manifestacija u ustanovama te zajednice biti iskreno otvorena i pripadnicima drugih zajednica kako bi je i oni mogli razumjeti i prihvatiti. To vrijedi i za hrvatskojezičnu nastavu u školama, za program jezične edukacije o kojem je maloprije bilo riječi, pa i za cjelokupan program jezične skrbi koji se u ovom članku predlaže.

Literatura:

- Bašić, Nataša. 1991. *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*. Zagreb: Školske novine.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik – teorija usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Černelić, Milana. 2006. Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskome narodu. *Bunjevačke studije*, 185-199. Zagreb: FF press.
- Cobarrubias, Juan i Joshua A. Fishman (ur.). 1983. *Progress in Language Planning: International Perspectives*. The Hague: Mouton.
- Cooper, Robert L. 1989. *Language Planning and Social Change*. New York: Cambridge University Press.
- Crystal, David. 2000. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, František. 2006. Sprachpflege. U: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier i Peter Trudgill (ur.). *Sociolinguistics. An International Handbook Of the Science Of Language and Society*, 2453-2461. Berlin: De Gruyter.
- Fishman, Joshua A. 1997. Maintaining Languages: What Works? What Doesn't? U: Gina Cantoni (ur.). *Stabilizing indigenous languages*, 186-198. Flagstaff: Northern Arizona University.
- Fishman, Joshua A. (ur.). 2001. *Can Threatened Languages Be Saved?* Clevedon: Multilingual Matters.
- Haarmann, Harald. 1990. Language Planning in the Light of a General Theory of Language: A Methodological Framework. *International Journal of the Sociology of Language* 86: 103-126.
- Hadrovics, László. 2000. *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. (original: *Le peuple serbe et son Église sous la domination turque*. Paris: Les presses universitaires de France. 1947.)

- Haugen, Einar. 1966. *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Havránek, Bohuslav i Miloš Weingart (ur.). 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- Ivić, Milka. 1965. Problem norme u književnom jeziku. *Jezik* 13 (1): 1-8.
- Jonke, Ljudevit. 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kaplan, Robert B. i Richard B. Baldauf. 2003. *Language and Language-in-Education Planning in the Pacific Basin*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Katičić, Radoslav. 1965. Problem norme u književnom jeziku. *Jezik* 13, (1): 20-23.
- Katičić, Radoslav. 1997. Undoing a 'Unified Language': Bosnian, Croatian, Serbian. U: Michael Clyne (ur.). *Undoing and Redoing Corpus Planning*, 165-191. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Katičić, Radoslav. 2001. Croatian Linguistic Loyalty. *International Journal of the Sociology of Language* 147: 17-29.
- Kloss, Heinz. 1967. 'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages'. *Anthropological Linguistics* 9, (7): 29-41.
- Kloss, Heinz. 1969. *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- Kloss, Heinz. 1987. Abstandsprache und Ausbausprache. U: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar i Klaus J. Mattheier (ur.). *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, 1. sv.: 302-308. Berlin: De Gruyter.
- Kuntić, Kalman. 2002. Uticaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka. U: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (ur.). *Dijalog povjesničara – istoričara* 5, 191-210. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Landry, Rodrigue i Richard Y. Bourgis. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23-49.
- Lo Bianco, Joseph. 2004. Language Planning as Applied Linguistics. U: Alan Davies i Catherine Elder (ur.). *The Handbook of Applied Linguistics*, 738-762. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lo Bianco, Joseph. 2005. Including Discourse in Language Planning Theory. U: Paul Bruthiaux, William G. Eggington, William Grabe i Vaidehi Ramanathan (ur.). *Directions in Applied Linguistics: Essays in Honor of Robert B. Kaplan*, 255-263. Clevedon: Multilingual Matters.
- Mačković, Stevan. 2005. Proslava 250. obljetnice doseljavanja veće skupine Bunjevaca (1686.-1936.). *Hrvatska revija* 5, (3): 35-44.
- Nekvapil, Jiří. 2007. Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost* 68, (4): 287-301.
- Oczkova, Barbara. 2010. *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Zagreb: Školska knjiga. (original: *Chorvaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*. Kraków: Lexis. 2006.)

- Rubin, Joan i sur. (ur.). 1977. *Language Planning Processes*. The Hague: Mouton.
- Ružička, Josef. 1967. Problémy jazykovej kultúry. U: Josef Ružička (ur.). *Kultúra spisovnej slovenčiny*, 9-22. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Schiffman, Harold F. 1998. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
- Schiffman, Harold F. 2007. Language Policy and Linguistic Culture. U: *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, 111-125. Oxford: Blackwell Publishing.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matica hrvatske.
- Vuković, Petar. 2010. *Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca*. U: Robert Skenderović (ur.). *Identitet bačkih Hrvata*, 263-289. Zagreb-Subotica: Hrvatski institut za povijest : Hrvatsko akademsko društvo.

Summary

How to cultivate Croatian in Vojvodina?

Although Croatian is one of official languages in Vojvodina since 2009, its usage in this province still faces many difficulties. They are caused by the geographical dispersion of the Croatian community; its social, cultural and historical background; as well as its linguistic environment, which is dominated by closely related Serbian with specific linguistic culture. In order to get insight into characteristics of Croatian usage in Vojvodina, in February 2010 I spent five days following classes in three schools with Croatian as language of instruction and analysed language usage of three most important media. The analysis indicated in which situations Croatian is most exposed to Serbian influence, which parts of the language system are most susceptible to it, and which teaching strategies most successfully motivate students to activate Croatian. These results might prove useful for the future cultivation of Croatian as minority language in Vojvodina.

Key words: the Croatian language, Croats, Vojvodina